

Col·lecció d'estudis laborals
núm. 2

Monogràfic inclòs a l'informe de les dones en el
mercat de treball de les Illes Balears. Any 2008

Observatori del Treball de les Illes Balears

Condicions de vida de *la dona* a Balears

Versió en castellà a partir de la pàgina 19

**Govern
de les Illes Balears**

Direcció: Llorenç Pou Garcias
Director General de Planificació Estratègica

Coordinació: Delia Riera Tur

Autor: Maria Tugores Ques

ISBN: 978-84-692-5135-5

Si voleu més informació i/o subscriure-us als informes de l'Observatori del Treball de les Illes Balears, podeu adreçar-vos a otib@dgplaes.caib.es o bé:

Direcció General de Planificació Estratègica
Conselleria de Turisme i Treball
Plaça de Son Castelló, 1
Polígon de Son Castelló. 07009 Palma
Tel.: 971 17 63 00
<http://www.caib.es>
<http://turismeitreball.caib.es>

CONDICIONS DE VIDA DE LA DONA A BALEARS

OBSERVATORI DEL TREBALL DE LES ILLES BALEARS

Maria Tugores Ques
Departament d'Economia Aplicada
Universitat de les Illes Balears

Col·lecció d'Estudis Laborals
Núm. 2

CONDICIONS DE VIDA DE LA DONA A BALEARS

TUGORES QUES, MARIA *

Resum

Aquest treball analitza les condicions de vida de les dones a les Illes Balears fent especial insistència en les especials dificultats que afronten des de la perspectiva dels ingressos i de les condicions laborals i de com aquestes afecten a les dificultats econòmiques, les condicions en què habiten, la seva salut i els problemes per conciliar la vida laboral i familiar. Per a això s'utilitza informació procedent de l'Enquesta de Condicions de Vida, així com d'altres fonts estadístiques per a Balears. A través de l'anàlisi descriptiva es posen de manifest les dificultats específiques del gènere femení en termes econòmics i també en termes de salut, oci i condicions de la llar en què es viu. A l'anàlisi economètrica es comprova, a més, que les dificultats laborals, de salut i l'estructura de la llar contribueixen a explicar, encara que no d'una manera suficient, les majors dificultats de les dones de les illes per arribar a final de mes. En ambdós casos es fan paleses les dificultats específiques que en termes de qualitat de vida tenen les dones cap de família monomarental, especialment aquelles amb fills dependents al seu càrrec.

Introducció

El més important fenomen sociodemogràfic de les últimes dècades ha estat la incorporació de la dona al món de l'ocupació remunerada (Kanter, 1994). De la mateixa manera, s'han observat diverses tendències a l'entorn social i familiar relacionades amb aquesta incorporació: les dones posseeixen majors nivells educatius, ha augmentat substancialment el número de famílies amb almanco dues fonts de renda, també ha augmentat el número de llars uniparentals, i la funció de l'atenció de la llar i dels fills, tradicionalment lligada a la dona, comença a entendre's com un element a compartir per la parella. No obstant això, el conflicte treball-família apareix quan les pressions de l'entorn condueixen a una incompatibilitat entre el desenvolupament de la vida personal, familiar i laboral (Chinchilla et al, 2006), una situació que s'ha tornat creixent i que té, o pot tenir, importants repercussions en les condicions de vida de les persones, més específicament en la seva salut, nivell econòmic, condicions d'habitatge, etc.

A Balears els principals trets laborals de la dona són, fins i tot amb matisos, comuns a la resta del territori nacional. Així, segons l'Enquesta de Població Activa (EPA) l'any 2008 el nivell d'ocupació femení és inferior al de l'home en 16,5 punts percentuals, i la seva taxa de desocupació és lleugerament superior (1 punt percentual), a més, el nivell d'ingressos de les dones és inferior. No obstant això, la comunitat balear presenta també una sèrie de característiques específiques derivades de la diferent estructura productiva de les illes. Així, la taxa d'activitat femenina va assolir el 2008 el 56% de la població (5,5 punts per damunt de la mitjana nacional), i va permetre aconseguir un dels menors diferencials entre les taxes de desocupació d'homes i de dones, tot i que el nivell educatiu de les dones a les illes és inferior al nacional i també ho és el seu salari mitjà. L'explicació d'això radica, d'una banda, en una estructura productiva amb elevada ocupació temporal en l'hoteleria i els serveis derivats del turisme, i de l'altra en la segmentació laboral, tant horitzontal com vertical, per gènere que situa la dona en els llocs de treball amb menor responsabilitat i pitjor remunerats (Grimalt, Riera i Ripoll, 2006; Ramos, Rey i Tugores, 2002; Sáez, 2004).

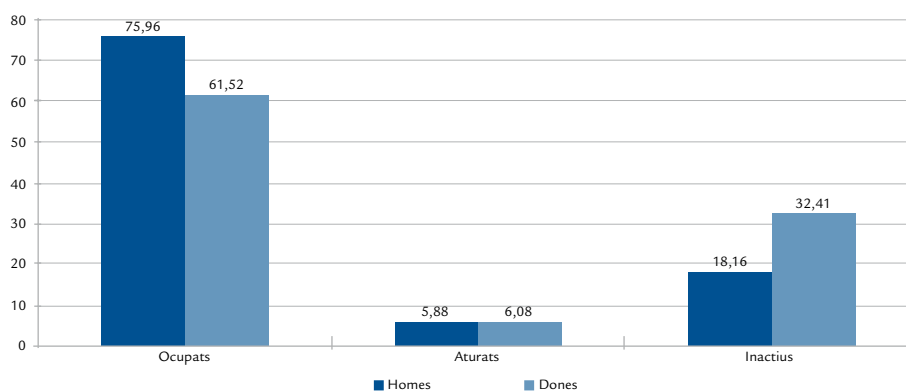
* Universitat dels Illes Balears, Departament d'Economia Aplicada, Ed. Jovellanos. Crta. Valldemossa Km.7,5, 07122 Palma de Mallorca, Illes Balears, Espanya.
Correu electrònic: mtugores@uib.es.

En aquest treball es pretén anar més enllà d'aquestes evidències i atendre les conseqüències de les mateixes en termes de qualitat i condicions de vida de les dones a Balears; fins a quin punt aquestes dificultats laborals condicionen el rol que les dones exerceixen en la família, entès com un repartiment de tasques en el si de la llar que no transcendeix altres esferes de les condicions de vida, i fins a quin punt no es produeix totalment una compensació intrallarg i, en conseqüència, les dones de les illes viuen en pitjors condicions de salut, d'habitatge, econòmiques i socials. Aquestes seran algunes de les qüestions principals que es tractaran a continuació; en primer lloc, a través de l'anàlisi descriptiva de les condicions laborals, familiars, de salut, oci i habitatge de les dones i els homes de Balears. Per a això, farem referència a diferents fonts d'informació estadística encara que ens centrarem d'una manera especial en l'Enquesta de Condicions de Vida (ECV) corresponent a l'exercici de l'any 2007, que conté informació individual i de la llar de 976 persones de Balears, de les quals 786 es troben en edat de treballar (391 homes i 395 dones)¹. Aquest és el col·lectiu, el de les persones d'entre 16 i 64 anys, en el qual es centrarà aquest treball. Posteriorment es realitzarà una anàlisi econòmica de la facilitat amb la qual s'arriba a final de mes, parant especial atenció a aquest efecte que ser dona té, una vegada que es controla per la resta de característiques individuals, familiars i econòmiques. Finalment, es resumiran les principals conclusions obtingudes al llarg d'aquest treball.

Anàlisi descriptiva

En total coincidència amb l'Enquesta de Població Activa (EPA), segons l'Enquesta de Condicions de Vida corresponent a l'any 2007 (ECV2007), Balears és una de les CA on el diferencial de participació laboral entre sexes és menor i la taxa de participació laboral femenina és de les majors de tot l'Estat, de manera que el 49% de les dones entrevistades treballen, enfront del 63,24% dels homes. En el cas de la població potencialment activa, les diferències continuen sent elevades, del 75,9% i del 61,5%, per a homes i dones, respectivament². Aquestes diferències no s'expliquen pel pes dels aturats (molt semblant entre sexes), sinó per l'elevada proporció de dones inactives en edat laboral (el 32,4% enfront del 18,1% dels homes).

Gràfic 1: Percentatge d'homes i dones segons la seva situació laboral a Balears

¹ Enquesta realitzada per al conjunt del territori nacional a un total de 27.987 individus pertanyents a 11.988 llars diferents, dels quals 22.026 són potencialment actius.

² Aquest diferencial és encara molt superior per a la mitjana nacional, amb un 73,5% d'ocupats entre els homes i únicament un 50,1% de dones ocupades.

Aquesta situació es trasllada clarament al nivell dels ingressos individuals. Segons l'ECV2007 la renda individual de les dones en edat de treballar suposa un 75% de la masculina (8.003 euros per a les dones enfront de 10.618 euros per als homes). Òbviament, una part important d'aquestes diferències ve explicada pel fet que la participació laboral femenina és sensiblement inferior a la masculina. Així, si es tenen únicament en compte els ocupats de les illes, les diferències no desapareixen totalment, si bé es redueixen d'una manera considerable, de manera que la renda individual d'una dona ocupada a Balears es correspon amb un 90% de la d'un treballador ocupat en aquesta mateixa comunitat. En tenir en compte l'import monetari net anual per llar comprovem que ascendeix a 26.135 euros per al conjunt nacional, i situa la mitjana balear en 26.923 euros³, el novè registre més elevat del país. No obstant això, si atenem als ingressos de la llar, aquestes diferències entre sexes es dilueixen sensiblement. Així, la renda mitjana de la llar per càpita⁴ és només lleugerament més baixa quan la persona de referència és una dona (9.191 euros) que quan és un home (9.186 euros). A més, aquestes diferències s'anul·len i fins i tot es revertixen si s'atén al nivell de renda total de la llar.

Quadre 1: Ingres net anual segons sexe a Balears

	Homes	Dones
Renda de la llar	26.860	26.984
Renda de la llar per càpita	9.186	9.141
Renda personal	10.618	8.003
Renda personal ocupats	13.371	12.012

Font: ECV, 2007

El nivell educatiu influeix de manera determinant en els ingressos. Així, l'ingrés mitjà individual a Balears per a una persona potencialment activa amb educació superior és de 18.436 euros (enfront de 16.445 corresponents a la mitjana nacional). No obstant això, aquest ingrés mitjà se situa en 9.656 euros per llar si la persona de referència té educació primària o inferior (9.176 euros, Espanya). Diferenciant per sexes, es comprova que el percentatge de dones de Balears en edat de treballar que posseeixen estudis superiors és lleugerament superior al dels homes (el 20,7% de les dones enfront del 18,1% dels homes), per la qual cosa no sembla el nivell educatiu el factor explicatiu de la menor participació laboral femenina. També hi ha un menor pes de dones amb estudis de primària o inferiors (el 19,5% enfront del 19,7% dels homes). A més, entre treballadors i treballadores aquestes diferències es fan molt majors, de manera que el nivell educatiu de les dones ocupades és marcadament superior. Així, les treballadores amb estudis superiors suposen el 27,5% del total enfront del 21,5% dels homes, mentre que aquelles que tenen un menor nivell d'estudis representen únicament l'11,1% (enfront del 17,2% dels homes).

Així, les diferències en nivell de renda individual segons el gènere no s'expliquen pel nivell educatiu, per contra, s'ha posat de manifest que els ingressos són inferiors per a les dones treballadores tot i tenir un major nivell educatiu que els homes a les illes. En el quadre següent es comprova que segons el sexe el diferencial d'ingressos individuals dels treballadors és molt elevat, especialment com menor és el nivell educatiu, arribant a ser pràcticament la meitat el de les dones amb estudis de primària o inferiors respecte al dels homes d'idèntic nivell educatiu (6.332 euros per a les dones enfront d'11.416 per als homes).

³ Tot i que el nivell salarial balear estigui històricament per davall de la mitjana nacional, la situació es reverteix si s'atén al conjunt d'ingressos, és a dir, si s'hi inclouen rendes salarials, dividends, interessos, lloguers, transferències, ajudes, etc.

⁴ Aquests valors exclouen el valor de l'habitatge.

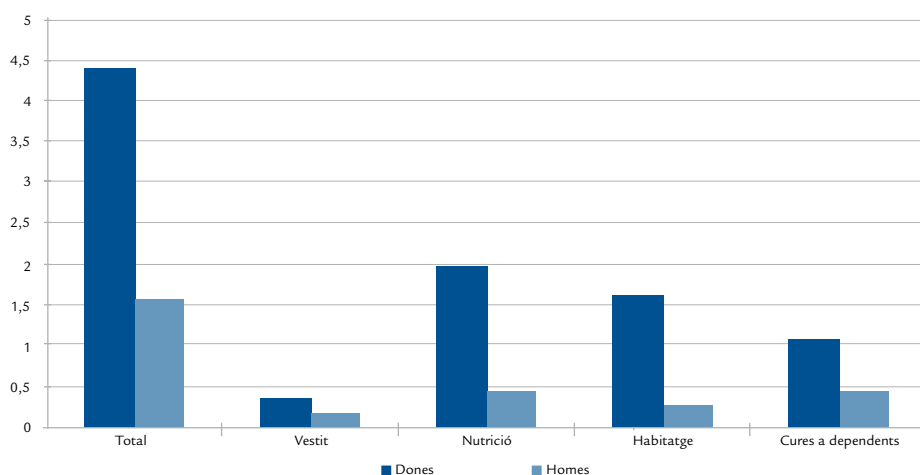
Quadre 2: Ingrés net anual individual dels ocupats segons sexe.

	Homes	Dones
Educació superior	18.232	18.631
Educació secundària	12.210	10.065
Educació primària o inferior	11.416	6.332

Font: ECV, 2007

Aquestes diferències d'ingressos observades poden contribuir a explicar per quin motiu a l'hora de prendre la decisió de la participació laboral, especialment quan hi ha càrregues familiars, siguin gairebé sempre elles qui l'adopten i perpetuen el rol tradicional de cuidadores d'infants i/o de majors dependents i, en general, de mestresses de casa. Tot això està, sens dubte, lligat al fet que, en el repartiment social estàndard de les tasques de la llar no remunerades, siguin les dones les que suporten una major càrrega de treball. D'aquesta manera, segons la informació proporcionada per Gadeso el 2008⁵, es pot afirmar que les dones destinen diàriament a les tasques de la llar a Balears 4h 41min enfront de les menys de 2h dels homes (1h 56min). Si es desglossen en 4 grups (temps dedicat al vestit, a l'alimentació, a neteja de la llar i a atenció a dependents) comprovam que la dedicació de la dona és major en tots els casos.

Gràfic 2: Distribució del temps segons les tasques de la llar i gènere

Encara que algunes d'aquestes diferències poden ser atribuïdes al fet que la taxa de participació laboral femenina és, com hem vist, substancialment inferior a la masculina, en el següent quadre es desagrega la dedicació de la dona a les activitats de la llar no remunerades en funció de la seva relació amb l'activitat laboral, és a dir, diferenciant entre mestresses de casa, treballadores a temps parcial i treballadores a temps complet.

Quadre 3: Dedicació de la dona a les tasques domèstiques segons la seva relació amb l'activitat laboral.

	Total	Vestit	Nutrició	Habitatge	Atenció a dependents
Mestresses de casa	6h 22min	0h 46min	2h 43min	1h 30min	1h 23min
Treballadores a temps parcial	4h 31min	0h 33min	1h 56min	1h 03min	0h 59min
Treballadores a temps complet	3h 10min	0h 23min	1h 21min	0h 45min	0h 41min

Font: GADESO, 2008

⁵ Vegeu el resultats del treball "Anàlisi de la realitat socioeconòmica de les Illes Balears", de GADESO, 2008.

D'aquesta informació es dedueix que, òbviament, hi ha un cert grau de substitució entre la dedicació a les tasques domèstiques i les remunerades que fa que les dones que treballen a temps complet fora de la llar dediquin a les tasques de la llar i atenció a dependents menys hores (3h 10min) que les que no treballen fora de casa (6h 22min). No obstant això, pot comprovar-se que les dones que treballen fora de casa destinen un major número d'hores a les tasques de la llar que la mitjana dels homes, treballin o no (1h 56min), de manera que es comprova que les dones treballadores es veuen afectades per una sobrecàrrega de treball (remunerat i no remunerat) que, sens dubte, afecta o pot afectar les seves condicions de vida.

Així ho posa de manifest el treball d'Escartín i Tugores (2007) realitzat sobre treballadors del sector hotelier balear, en el qual es posa de manifest que el nivell de satisfacció relatiu al repartiment en les tasques de la llar i al temps lliure que tenen destinat a alguna activitat d'oci o esport, és pitjor en el cas de les dones que en el dels homes. A manera d'exemple, s'assenyala que únicament un 50,2% de les dones té temps per realitzar alguna activitat d'oci, enfront d'un 58,6% dels homes. En el cas de famílies monoparentals amb fills dependents en la llar, els percentatges cauen al 20,4% en el cas de les dones enfront del 36,3% en el cas dels homes, la qual cosa amplia el diferencial a gairebé 16 punts percentuals. De la mateixa manera, aquest estudi posa de manifest que el percentatge de dones insatisfetes amb el repartiment de les tasques de la llar duplica al dels homes que contesten en el mateix sentit; aquests percentatges són especialment elevats en el cas de famílies monoparentals amb fills dependents (el 32,5% en el col·lectiu femení enfront del 16,6% dels homes).

Tots aquests elements condueixen a desitjar analitzar d'una manera més específica les condicions de vida de les dones a Balears, atenent, entre d'altres aspectes, a la seva relació amb la dificultat per arribar a final de mes, les condicions de llar i l'estat de salut. Per a això es tindrà en compte la renda familiar del conjunt de la llar i es parlarà especial atenció al tipus d'estructura familiar en què es conviu. En particular, es diferenciarien 6 tipus de llars diferents tenint en compte l'existència de menors dependents en la llar o no, i en funció que la llar estigui conformada per un nucli d'una parella, per un sol home o per una sola dona.

A continuació s'analitza el nivell de renda familiar global i per càpita que tenen els residents en edat de treballar a Balears en funció de l'estructura de la llar en què viuen. Es comprova que hi ha diferències substancials entre els 6 grups, fins i tot en corregir pel número de membres de la llar. Resulta especialment cridaner comprovar que la renda per càpita és especialment baixa en el cas d'aquelles llars en què el cap de família és una dona sola amb fills al seu càrrec (7.053 euros/any), seguida, en segon lloc, pel cas de les parelles amb fills dependents (7.520 euros/any).

Quadre 4: Ingres net de la llar segons l'estructura familiar.

	Renda de la llar	Renda de la llar per càpita.
Parelles sense fills dependents	28.896	10.900
Parelles amb fills dependents	27.763	7.520
Home sense fills dependents	14.052	14.052
Dona sense fills dependents	12.911	12.911
Home amb fills dependents	20.308	8.691
Dona amb fills dependents	17.218	7.053

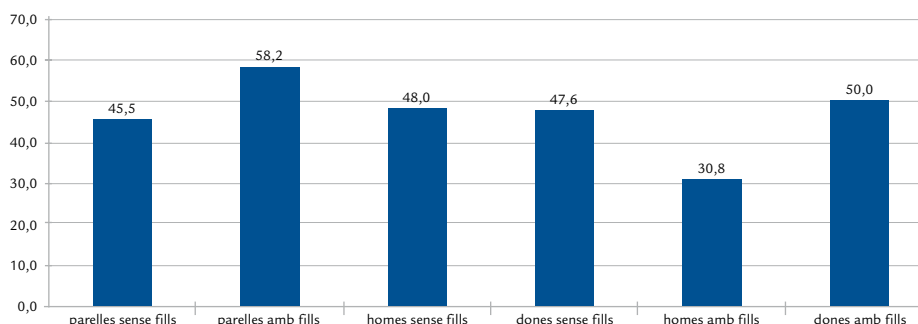
Font: ECV, 2007

En preguntar amb quina facilitat arriben a final de mes, les dones afirmen tenir dificultats en major grau (53,2%) que els homes (51,1%)⁶. Novament, la dificultat per quadrar els comptes en la llar varia sensiblement en funció de l'estructura familiar, de manera que afirmen tenir més dificultats aquelles

⁶ Mentre que, segons la mitjana nacional, els percentatges són del 56,7% i del 55,7% per a dones i homes, respectivament.

parelles amb fills dependents (58,2%) i aquelles dones que viuen soles amb fills dependents al seu càrrec (50%).

Gràfic 3: Percentatge de persones que afirmen tenir dificultats per arribar a final de mes per tipus de llar

A més, aquest darrer col·lectiu, el de dona cap de família monomarental amb fills al seu càrrec, és el que afirma tenir més dificultats per poder-se permetre, almanco, unes vacances d'una setmana a l'any (40,91%).

En relació amb les condicions de la llar en què viuen els ciutadans i ciutadanes de Balears es comprova que no hi ha diferències significatives entre homes i dones quant als problemes relacionats amb les condicions de la casa en què viuen. No obstant això, sí es comproven alguns problemes específics en el col·lectiu de dones que viuen soles. Aquestes estan especialment preocupades pels problemes de delinqüència (33,33%), les humitats (28,57%) i la falta de llum (28,57%) en la llar. No obstant això, es comprova que són aquelles dones caps de família responsables de menors al seu càrrec les que s'enfronten a majors problemes en relació amb el seu habitatge. Destaquen especialment en aquest col·lectiu la incidència de problemes de renou (36,36%), humitats (27,27%), delinqüència (22,72%), fred i falta d'espai (18,18%), i, en general, un nivell d'insatisfacció (31,81%) que supera amb escreix la mitjana balear, que se situa entorn del 15% (11,8% per a la mitjana estatal).

Quadre 5: Percentatge de llars amb problemes a l'habitatge segons sexe i tipus de família.

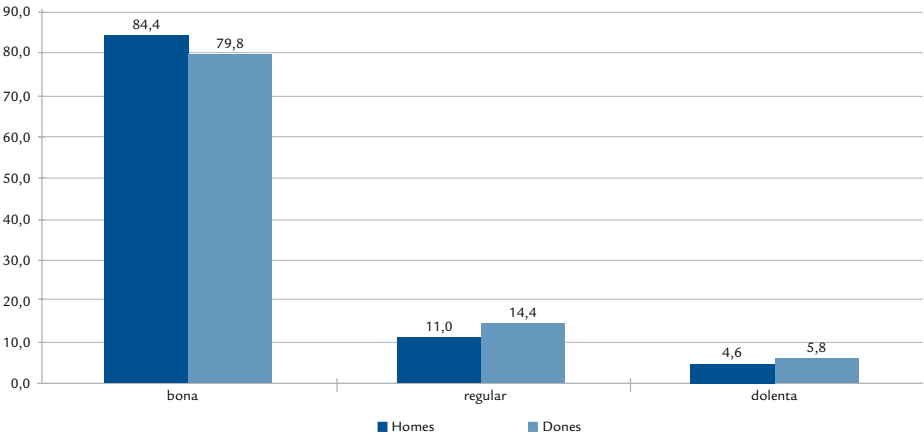
	Homes	Dones	Dona sola sense fills dependents	Dona sola amb fills dependents
Falta de llum natural	12,27%	11,13%	4,76%	13,63%
Renou	24,80%	23,03%	28,57%	36,36%
Delinqüència	22,71%	23,03%	33,33%	22,72%
Humitats	25,06%	24,30%	28,57%	27,27%
Fred	7,67%	7,34%	4,76%	18,18%
Falta d'espai	16,62%	14,68%	4,76%	18,18%
Insatisfacció general amb l'habitatge	15,08%	14,68%	19,04%	31,81%

Font: ECV, 2007

Així, hem posat de manifest les majors dificultats econòmiques en què viuen les dones en general i, d'una manera particular, les pitjors condicions econòmiques i d'habitatge d'aquelles que viuen soles amb fills menors al seu càrrec. Ens queda un darrer element a analitzar en aquesta anàlisi descriptiva de les condicions de vida de les dones a Balears: la seva salut. L'ECV2007 conté algunes preguntes referents a l'estat de salut dels individus. D'aquesta informació es pot concloure que els ciutadans i ciutadanes de Balears en edat de treballar afirmen tenir un millor estat de salut que la resta dels

ciutadans de l'Estat espanyol, ja que un 82% dels balears afirmen tenir bona salut enfront d'un 75% corresponent al conjunt nacional. Diferenciant per sexes, es comprova que les dones afirmen tenir una salut més precària que els homes, de manera que un 20,25% de les dones afirma tenir una salut regular o dolenta enfront d'un percentatge inferior a un 15,6% en el cas dels homes.

Gràfic 4: Estat de salut a Balears segons sexe

En coherència amb aquestes dades, segons la mateixa enquesta, un major percentatge de dones de les illes afirma sentir-se limitat pel seu estat de salut en la seva activitat diària (el 17,22% enfront del 14,58% dels homes).

Es comprova a més que hi ha una clara disparitat de problemes de salut segons el tipus de llar en què conviuen les persones entrevistades. Aquestes diferències es veuen sensiblement condicionades per l'òbvia relació entre salut i edat a causa del fet que l'edat mitjana dels diferents tipus de llar és altament variable. En aquest sentit, el col·lectiu de dones soles sense menors dependents se situa com el col·lectiu amb un estat de salut més precari alhora que resulta ser el de major edat mitjana. No obstant això, hi ha algunes diferències remarcables per raó de gènere que no s'expliquen amb l'edat. D'aquesta manera, cal destacar que el grup dels homes sols sense fills presenta una edat mitjana semblant a la de les parelles sense menors al seu càrrec (42 anys enfront de 44 de les parelles) i, en canvi, afirma tenir un millor estat de salut. La diferència sembla radicar, llavors, en la pitjor situació revelada per les dones. Així mateix, en comparar les llars monoparentals i monomarentals amb menors dependents al seu càrrec es comprova que quan el cap de família és dona, aquesta afirma tenir pitjor salut (13,64% regular) que quan el cap de família és home, (0%), tot i ser l'edat mitjana d'ambdós col·lectius joves prou semblant.

Quadre 6: Estat de salut a Balears segons edat i tipus de llar.

	Parelles sense fills dependents	Parelles amb fills dependents	Homes sense fills dependents	Dones sense fills dependents	Homes amb fills dependents	Dones amb fills dependents
Salut bona	77,44%	86,24%	80,77%	52,38%	100%	86,36%
Salut regular	14,81%	10,57%	11,54%	33,33%	0%	13,64%
Salut dolenta	7,74%	3,19%	7,69	14,29%	0%	0%
Edat mitjana	44 anys	38 anys	42 anys	48 anys	32 anys	37 anys

Font: ECV, 2007

En conclusió, de l'anàlisi descriptiva presentada es pot concloure que el nivell de renda de les dones a Balears és inferior al dels homes, fins i tot controlant pel fet que la taxa de participació femenina

sigui inferior a la masculina. Així mateix, es comprova que l'explicació d'aquesta evidència no és el nivell educatiu, ja que les dones ocupades a Balears tenen un nivell educatiu superior al dels homes i ja que els ingressos són inferiors per a les dones en tots els nivells educatius. Tot això pareix anar en consonància amb el fet que el major i principal pes de les tasques no remunerades, les de la llar i l'atenció a persones dependents, recau especialment en les dones, de manera que les que estan ocupades fora de casa pateixen una doble jornada que es reflecteix en el seu nivell d'insatisfacció. Si s'atén al tipus de llar en què les dones conviuen es comprova que les majors dificultats econòmiques sorgeixen entre les dones amb fills, especialment aquelles que no viuen en parella; i que les que tenen un habitatge pitjor preparat i amb més problemes són les dones soles amb fills dependents al seu càrrec, alhora que són, en general, les dones les que afirmen tenir un pitjor estat de salut, així com les que afirmen sentir-se en major grau limitades per la salut en la seva activitat diària.

Anàlisi de regressió

En aquesta secció es persegueix analitzar els factors que contribueixen a explicar la facilitat per arribar a final de mes dels homes i dones de Balears en edat de treballar. Les condicions de vida vénen explicades per molts d'elements, dels quals en l'anàlisi descriptiva prèvia hem destacat el nivell de renda, la situació laboral i familiar, les condicions de l'habitatge i l'estat de salut. A continuació es realitza una anàlisi economètrica dels factors que contribueixen a explicar un d'aquests elements, la facilitat de les persones per arribar a final de mes, i, molt especialment, l'efecte que ser dona té sobre aquesta variable. Així mateix, s'han inclòs característiques personals, de salut, relatives a la llar, a les condicions laborals, econòmiques i familiars. L'anàlisi utilitza la informació arreplegada en l'ECV2007 i es realitza atenent a l'àmbit geogràfic, tant nacional com balear.

El quadre 7 presenta els resultats; el mètode d'estimació usat ha estat un probit ordenat, basat en tècniques de màxima versemblança⁷, en el qual la variable dependent és la variable categòrica, *facilitat per arribar a final de mes*, que pren cinc valors diferents. Es presenten els coeficients estimats així com el nivell de rellevància d'aquests per a cada model.

Amb la finalitat de comprendre millor l'efecte de la inclusió de les diferents variables, es presenten diferents especificacions del model. Resulta interessant comparar els coeficients i la rellevància d'una determinada variable una vegada que s'incorporen noves variables a l'especificació. El grau de rellevància global del model també es veu afectat a mesura que es va enriquint. A continuació es presenten tres especificacions diferents en funció de les variables explicatives que es van incloent en el model, i es diferencia l'anàlisi per a l'àmbit geogràfic balear i per al conjunt nacional. Es desitja parlar especial atenció al signe i nivell de rellevància de la variable *dona*.

- **Especificació A.** En tractar d'explicar els efectes que distintes variables tenen sobre la facilitat d'arribar a final de mes amb tranquil·litat, s'hi inclouen en una primera especificació únicament les variables relatives a les característiques individuals, de salut i a les condicions de l'habitatge en què s'habita. Així, s'inclou una *dummy* de gènere (*dona*), que serà crucial en l'anàlisi, dues *dummies* d'edat per als individus amb menys de 30 anys (*<30 anys*) i per a aquells que se situen entre 30 i 44 anys (*30-44 anys*); així com dues variables per captar el nivell educatiu (*educació superior*, *estudis mitjans*). També s'hi inclouen dues variables per capturar l'estat de salut de la persona, en particular si es pateix alguna malaltia de tipus crònic i si la persona se sent prou limitada en la seva activitat quotidiana per causa del seu estat de salut (*malaltia crònica*, *limitat*). Finalment, s'hi inclouen les variables relatives a les condicions de l'habitatge en què es viu. A través de les variables *fred*, *humitat*, *poca llum*, *renou* i

⁷ Els errors estàndard es computen utilitzant l'estimador de variància Huber/White/sandwich per tal de garantir-ne la robustesa, i quedar lliures de problemes d'heteroscedasticitat.

delinqüència es capturen aquells habitatges que no tenen un correcte condicionament en termes de temperatura, humitat, llum i renou, així com el grau d'inseguretat de la zona en què s'habita.

- **Especificació B:** Aquesta segona especificació incorpora una sèrie de variables relatives a la situació laboral de la persona en funció de si es troba ocupada, aturada o inactiva, per la qual cosa s'hi inclouen dues *dummies* amb aquest efecte (*parat*, *inactiu*). A la vegada, s'incorporen dues variables que capturen tant el nivell econòmic de la família com el nivell d'ingressos anuals nets de la llar (*rendallar*), i el no haver pogut disfrutar d'unes vacances al llarg de l'últim any (*vacances*).
- **Especificació C:** Finalment, en aquest últim pas s'incorporen tres variables que resulten de particular interès per a l'anàlisi realitzada, especialment per al conjunt espanyol. Es tracta de les variables relatives a les característiques de la família. D'una banda, es controla pel fet de ser casat o viure en parella (*parella*), així com pel fet de tenir fills (*fills*). Finalment s'inclou una variable relacionada amb l'anterior però diferent en allò que a càrrega familiar suposa, és una *dummy* que captura el fet de ser cuidador en la llar d'una persona dependent (*cuidador*).

Quadre 7: Probit ordenat de la facilitat per arribar a final de mes

	Espanya A	Espanya B	Espanya C	Balears A	Balears B	Balears C
Dona	-0.029**	-0.012	-0.000	-0.123*	-0.150*	-0.142*
<30 anys	-0.294***	-0.192***	-0.146***	-0.162	-0.097	-0.020
30-44 anys	-0.250***	-0.146***	-0.106***	-0.075	-0.007	-0.054
Educació superior	0.708***	0.291***	0.290***	0.754***	0.506***	0.532***
Estudis mitjans	0.241***	0.050**	0.063***	0.211**	-0.072	-0.095
Malaltia crònica	-0.133***	-0.072***	-0.088***	-0.148	-0.170	-0.189*
Limitat	-0.300***	-0.211***	-0.228***	-0.207	-0.195	-0.242
Fred	-0.884***	-0.509***	-0.515***	-0.977***	-0.444***	-0.469***
Humitat	-0.265***	-0.138***	-0.135***	-0.176*	-0.014	-0.009
Poca llum	-0.167***	-0.152***	-0.150***	-0.384***	-0.411***	-0.409***
Renou	-0.178***	-0.158***	-0.159***	-0.155*	-0.093	-0.132
Delinqüència	-0.203***	-0.176***	-0.178***	-0.118*	-0.012	-0.016
Vacances		-1.092***	-1.085***		-1.166***	-1.129***
Rendallar		0.000***	0.000***		0.000***	0.000***
Aturat		-0.233***	-0.230***		-0.108	-0.109
Inactiu		0.049***	0.103***		0.226***	0.307***
Fills			-0.142***			-0.240***
Parella			0.072***			0.113*
Cuidador			-0.102***			-0.133
N	21.953	21.951	27.912	778	778	778
Wald chi2	3230.41	7971.80	7982.73	110.74	321.16	322.14
Pseudo R2	0.0615	0.1544	0.1558	0.0663	0.1507	0.1548

*** Significatiu a l'1%. ** Significatiu al 5% * Significatiu al 10%

De l'anàlisi de regressió realitzat, es pot concloure en primer lloc que, quant a l'efecte que el gènere té sobre la facilitat per arribar a final de mes, els resultats difereixen sensiblement a Balears respecte del conjunt nacional. Per al total d'Espanya es comprova en primer lloc que, controlant per les característiques personals, de salut, i les condicions d'habitatge, ser dona afecta de manera negativa i significativa a la facilitat per arribar a final de mes. No obstant això, aquest resultat deixa de ser

significatiu quan s'hi inclouen en l'especificació les variables econòmiques i aquelles relatives a la situació laboral. És a dir, en controlar per la situació laboral de la persona entrevistada i pel nivell de renda de la seva família, el fet de ser dona ja no fa que la probabilitat d'arribar a final de mes de manera fàcil sigui inferior. A més, en l'introduir en l'especificació les característiques corresponents a la situació familiar com són tenir fills, viure en parella i ser cuidador de persones dependents, la variable *dona*, que ja no era significativa, deixa de tenir efecte en l'especificació. És a dir, per al conjunt nacional no és tant el fet que les dones arribin amb més dificultats a final de mes sinó més bé la seva pitjor situació laboral i el seu paper tradicional de cuidadores de la llar, majors i infants dependents el que fa que afirmen arribar en pitjors condicions a final de mes.

Aquests resultats contrasten amb els obtinguts per a Balears. A les illes, la facilitat per arribar a final de mes es veu negativament afectada pel fet de ser dona, fins i tot quan s'hi inclouen les variables relatives a la situació laboral i familiar. És a dir, tot i controlar pel fet de tenir o no ocupació, l'estat civil, tenir fills o no i pel rol de cuidador, generalment associat a la figura femenina en la llar, ser dona continua explicant una major dificultat per arribar a final de mes a les illes. Aquest resultat està en absoluta coherència amb el fet que en l'anàlisi descriptiva el col·lectiu de dones cap de família monomarental amb fills al seu càrrec fos el col·lectiu que, en general, mostrés més dificultats i pitjors condicions de vida, clarament en pitjor situació que aquelles llars monoparentals amb cap de família masculí.

Tant a l'àmbit balear com al nacional resulta d'interés remarcar el resultat d'algunes altres variables. D'una banda, es comprova que estar inactiu afecta de manera positiva a la facilitat per arribar a final de mes, la qual cosa posa de manifest que aquesta situació s'associa a persones que es poden permetre no treballar, a causa de les seves circumstàncies personals i/o familiars. D'altra banda, es comprova que tenir fills afecta de manera negativa a la facilitat per arribar a final de mes i que ser casat o viure en parella ho fa positivament i significativament.

Per a la mostra balear, altres variables significatives relacionades positivament amb la facilitat per arribar a final de mes són tenir estudis superiors, tenir una llar lluminosa i tèrmicament preparada, disfrutar almanco una vegada a l'any d'unes vacances i, òbviament, el nivell d'ingressos de la llar.

Principals conclusions

En aquest treball s'han analitzat les condicions de vida les dones de Balears en edat de treballar atenent d'una manera especial a les dificultats que afronten per arribar a final de mes, el seu nivell d'ingressos i les seves condicions laborals i com tot això es relaciona amb les condicions de la llar en què viuen, les dificultats per conciliar la vida laboral i familiar, i fins i tot amb la seva salut. Per a això s'ha utilitzat informació procedent de diverses fonts d'enquestament, especialment la corresponent a l'Enquesta de Condicions de Vida, que en el cas balear compta amb informació corresponent a gairebé un miler d'individus per a l'any 2007.

L'anàlisi descriptiva de les dades ha posat de manifest que el nivell de renda de les dones a Balears és inferior al dels homes, fins i tot tenint en compte únicament les dones que treballen fora de casa. Les majors diferències entre sexes es produeixen en aquella gent amb nivell educatiu més baix. A més, s'ha comprovat que les dones suporten el pes principal de les tasques no remunerades de la llar, com són l'atenció de la casa, dels menors i els majors dependents, i que en molts casos aquestes tasques no substitueixen el treball remunerat sinó que suposen una doble jornada.

D'acord amb tot això dit, es fa evident que les dones afirmen tenir menys temps disponible per a l'oci, un pitjor estat de salut, encara que semblants condicions d'habitatge. Atenent a l'estructura de la llar

en què viuen, crida especialment l'atenció les dificultats per les quals travessa el col·lectiu de dones caps de família sense parella i amb menors dependents al seu càrrec.

D'altra banda, l'anàlisi economètrica ha mostrat que ser dona és a Balears una variable que afecta de manera negativa i significativa a la facilitat per arribar a final de mes, fins i tot controlant pel nivell de renda de la llar, les característiques individuals i de salut, la situació laboral i l'estructura familiar. És a dir, fins i tot restant l'efecte de la seva menor participació laboral, afirmar tenir pitjor salut i assumir generalment un rol de cuidador de la llar i dels fills, ser dona a les illes suposa tenir una major dificultat per arribar a final de mes. Aquest resultat està d'acord amb el descriptiu prèviament realitzat que ressalta les majors dificultats de les dones que són cap de família monoparental, un col·lectiu que mereix ser objecte d'un interès especial.

Revisió bibliogràfica

Chinchilla, N. i altres (2006), “Frenos e impulsores en la trayectoria profesional de las mujeres directivas”; Centro Internacional Trabajo y Familia, IESE–Universidad de Navarra, documento de investigación núm. 632.

Escartín, J. i Tugores, M. (2007), “Característiques familiars dels treballadors i de les treballadores de l’hoteleria”, en el *Estudi sobre la Conciliació de la vida familiar i laboral en el sector hotelier de la Platja de Palma-S’Arenal i Calvià*, Conselleria de Treball i Formació, Govern de les Illes Balears.

Encuesta de Condiciones de Vida 2007, Instituto Nacional de Estadística.

Encuesta de Población Activa , Instituto Nacional de Estadística.

Fundació GADESO (2008), “Anàlisi de la realitat socioeconòmica de les Illes Balears”, *Quaderns GADESO*, núm. 117.

Grimalt, X., Riera, A. i Ripoll, A. (2006), “La dona en el mercat laboral de les Balears”, Centre de Recerca Econòmica, Sa Nostra-UIB, Monografies CRE, núm. 8.

Kanter, R. (1994), *Men and Women of the Corporation*, Basic Books, Inc.

Ramos, V., Rey, J. i Tugores, M. (2002), “Análisis empírico de discriminación por razón de género en una economía especializada en turismo”, *Annals of Tourism Research en español*, Vol. 4, núm. 4, pàgs. 239-258.

Sáez, (2004), “Mujer y trabajo”, Fundación Alternativas, Doc. Trabajo 37/2003.

CONDICIONES DE VIDA DE LA MUJER EN BALEARS

OBSERVATORI DEL TREBALL DE LES ILLES BALEARS

Maria Tugores Ques
Departament d'Economia Aplicada
Universitat de les Illes Balears

Col·lecció d'Estudis Laborals
Núm. 2

CONDICIONES DE VIDA DE LA MUJER EN BALEARES

TUGORES QUES, MARIA *

Resumen

Este trabajo analiza las condiciones de vida de las mujeres en las Islas Baleares haciendo especial hincapié en las especiales dificultades que afrontan desde la perspectiva de los ingresos y de las condiciones laborales y de cómo estas afectan a las dificultades económicas, las condiciones en las que habitan, su salud y los problemas para conciliar la vida laboral y familiar. Para ello se utiliza información procedente de la Encuesta de Condiciones de Vida, así como de otras fuentes estadísticas para Baleares. A través del análisis descriptivo se ponen de manifiesto las dificultades específicas del género femenino en términos económicos y también en términos de salud, ocio y condiciones del hogar en que se vive. En el análisis econométrico se comprueba, además, que las dificultades laborales, de salud y la estructura del hogar contribuyen a explicar, aunque no de un modo suficiente, las mayores dificultades de las mujeres de las islas para llegar a final de mes. En ambos casos se hacen patentes las dificultades específicas que en términos de calidad de vida tienen las mujeres cabeza de familia monomarental, especialmente aquellas con hijos dependientes a su cargo.

Introducción

El más importante fenómeno socio-demográfico de las últimas décadas ha sido la incorporación de la mujer al mundo del empleo remunerado (Kanter, 1994). Del mismo modo, se han observado diversas tendencias en el entorno social y familiar relacionadas con esta incorporación: las mujeres poseen mayores niveles educativos, ha aumentado sustancialmente el número de familias con al menos dos fuentes de renta, también ha aumentado el número de hogares uniparentales, y la función del cuidado del hogar y de los hijos, tradicionalmente ligada a la mujer, comienza a entenderse como un elemento a compartir por la pareja. No obstante, el conflicto trabajo-familia aparece cuando las presiones del entorno llevan a una incompatibilidad entre el desarrollo de la vida personal, familiar y laboral (Chinchilla et al, 2006), una situación que se ha tornado creciente y que tiene, o puede tener, importantes repercusiones en las condiciones de vida de las personas, más específicamente en su salud, nivel económico, condiciones de vivienda, etc.

En Baleares los principales rasgos laborales de la mujer son, aun con matices, comunes al resto del territorio nacional. Así, según la Encuesta de Población Activa (EPA), en el año 2008 el nivel de ocupación femenino es inferior al del varón en 16,5 puntos porcentuales, y su tasa de desempleo es ligeramente superior (1 punto porcentual), además, el nivel de ingresos de las mujeres es inferior. No obstante, la comunidad balear presenta también una serie de características específicas derivadas de la diferente estructura productiva de las islas. Así, la tasa de actividad femenina alcanzó en 2008 el 56% de la población (5,5 puntos por encima de la media nacional), permitiendo alcanzar uno de los menores diferenciales entre las tasas de paro de hombres y de mujeres, a pesar de que el nivel educativo de las mujeres en las islas es inferior al nacional y también lo es su salario medio. La explicación de ello radica, por un lado, en una estructura productiva con elevado empleo temporal en la hostelería y los servicios derivados del turismo, y por otro en la segmentación laboral, tanto horizontal como vertical, por género que sitúa a la mujer en los puestos de trabajo con menor responsabilidad y peor remunerados (Grimalt, Riera y Ripoll, 2006; Ramos, Rey y Tugores, 2002; Sáez, 2004).

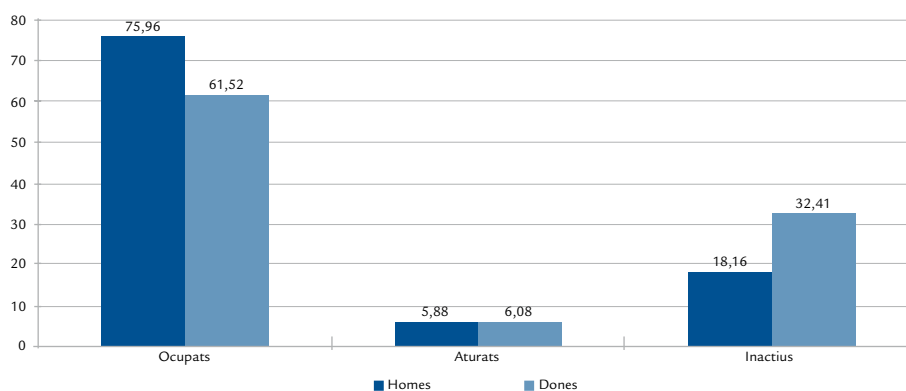
* Universitat de les Illes Balears, Departament d'Economia Aplicada, Ed. Jovellanos. Crta. Valldemossa Km.7,5, 07122 Palma de Mallorca, Illes Balears, España.
Correo electrónico: mtugores@uib.es.

En este trabajo se pretende ir más allá de estas evidencias y atender a las consecuencias de las mismas en términos de calidad y condiciones de vida de las mujeres en Baleares; hasta qué punto estas dificultades laborales condicionan el rol que las mujeres desempeñan en la familia, entendido como un reparto de tareas en el seno del hogar que no trasciende a otras esferas de las condiciones de vida, y hasta qué punto no se produce totalmente una compensación intrahogar y, en consecuencia, las mujeres de las islas viven en peores condiciones de salud, de vivienda, económicas y sociales. Estas serán algunas de las cuestiones principales que se tratarán a continuación; en primer lugar, a través del análisis descriptivo de las condiciones laborales, familiares, de salud, ocio y vivienda de las mujeres y los hombres de Baleares. Para ello, haremos referencia a diferentes fuentes de información estadística aunque nos centraremos de un modo especial en la Encuesta de Condiciones de Vida (ECV) correspondiente al ejercicio del año 2007, que contiene información individual y del hogar de 976 personas de Baleares, de las que 786 se encuentran en edad de trabajar (391 hombres y 395 mujeres)¹. Este es el colectivo, el de las personas entre 16 y 64 años, en el que se centrará este trabajo. Posteriormente se realizará un análisis econométrico de la facilidad con que se llega a final de mes, prestando especial atención al efecto que ser mujer tiene, una vez que se controla por el resto de características individuales, familiares y económicas. Finalmente, se resumirán las principales conclusiones obtenidas a lo largo de este trabajo.

Análisis descriptivo

En total coincidencia con la Encuesta de Población Activa (EPA), según la Encuesta de Condiciones de Vida correspondiente al año 2007 (ECV2007), Baleares es una de las CCAA en las que el diferencial de participación laboral entre sexos es menor y la tasa de participación laboral femenina es de las mayores de todo el Estado, de manera que el 49% de las mujeres entrevistadas trabajan, frente al 63,24% de los hombres. En el caso de la población potencialmente activa, las diferencias siguen siendo elevadas, del 75,9% y del 61,5%, para hombres y mujeres, respectivamente². Estas diferencias no se explican por el peso de los parados (muy similar entre sexos), sino por la elevada proporción de mujeres inactivas en edad laboral (el 32,4% frente al 18,1% de los varones).

Gráfico 1: Porcentaje de hombres y mujeres según su situación laboral en Baleares

¹ Este diferencial es aún muy superior para el promedio nacional, con un 73,5% de ocupados entre los varones y únicamente un 50,1% de mujeres ocupadas.

² A pesar de que el nivel salarial balear esté históricamente por debajo de la media nacional, la situación se revierte si se atiende al conjunto de ingresos, es decir, incluyendo rentas salariales, dividendos, intereses, alquileres, transferencias, ayudas, etc.

Esta situación se traslada claramente al nivel de los ingresos individuales. Según la ECV2007 la renta individual de las mujeres en edad de trabajar supone un 75% de la masculina (8.003 euros para las mujeres frente a 10.618 euros para los varones). Obviamente, una parte importante de estas diferencias viene explicada por el hecho de que la participación laboral femenina es sensiblemente inferior a la masculina. Así, si se tiene únicamente en cuenta a los ocupados de las islas, las diferencias no desaparecen totalmente, si bien se reducen de un modo considerable, de manera que la renta individual de una mujer ocupada en Baleares se corresponde con un 90% de la de un trabajador ocupado en esta misma comunidad. Al tener en cuenta el importe monetario neto anual por hogar comprobamos que asciende a 26.135 euros para el conjunto nacional, situándose la media balear en 26.923 euros³, el noveno registro más elevado del país. Sin embargo, atendiendo a los ingresos del hogar, estas diferencias entre sexos se diluyen sensiblemente. Así, la renta media del hogar per cápita⁴ es sólo ligeramente más baja cuando la persona de referencia es una mujer (9.191 euros) que cuando es un hombre (9.186 euros). Además, estas diferencias se anulan e incluso se revierten si se atiende al nivel de renta total del hogar.

Cuadro 1: Ingreso neto anual según sexo en Baleares

	Hombres	Mujeres
Renta del hogar	26.860	26.984
Renta del hogar per cápita	9.186	9.141
Renta personal	10.618	8.003
Renta personal ocupados	13.371	12.012

Fuente: ECV, 2007

El nivel educativo influye de manera determinante en los ingresos. Así, el ingreso medio individual en Baleares para una persona potencialmente activa con educación superior es de 18.436 euros (frente a 16.445 correspondientes a la media nacional). Sin embargo, este ingreso medio se sitúa en 9.656 euros por hogar si la persona de referencia tiene educación primaria o inferior (9.176 euros, España). Diferenciando por sexos, se comprueba que el porcentaje de mujeres de Baleares en edad de trabajar que posee estudios superiores es ligeramente superior al de los hombres (el 20,7% de las mujeres frente al 18,1% de los hombres), por lo que no parece ser el nivel educativo el factor explicativo de la menor participación laboral femenina. También existe un menor peso de mujeres con estudios de primaria o inferiores (el 19,5% frente al 19,7% de los hombres). Además, entre trabajadores y trabajadoras estas diferencias se hacen mucho mayores, de manera que el nivel educativo de las mujeres ocupadas es marcadamente superior. Así, las trabajadoras con estudios superiores suponen el 27,5% del total frente al 21,5% de los varones, mientras que aquellas que tienen un menor nivel de estudios representan únicamente el 11,1% (frente al 17,2% de los hombres).

Así pues, las diferencias en nivel de renta individual según el género no se explican por el nivel educativo, al contrario, se ha puesto de manifiesto que los ingresos son inferiores para las mujeres trabajadoras a pesar de tener un mayor nivel educativo que los hombres en las islas. En el siguiente cuadro se comprueba que según el sexo el diferencial de ingresos individuales de los trabajadores es muy elevado, especialmente cuanto menor es el nivel educativo, llegando ser prácticamente la mitad el de las mujeres con estudios de primaria o inferiores con respecto al de los hombres de idéntico nivel educativo (6.332 euros para las mujeres frente a 11.416 para los varones).

³ Todo y que el nivel salarial balear esté históricamente por debajo de la media nacional, la situación se revierte si se observa al conjunto de ingresos, es decir, si se incluyen rentas salariales, dividendos, intereses, alquileres, transferencias, ayudas, etc...

⁴ Estos valores excluyen el valor de la vivienda.

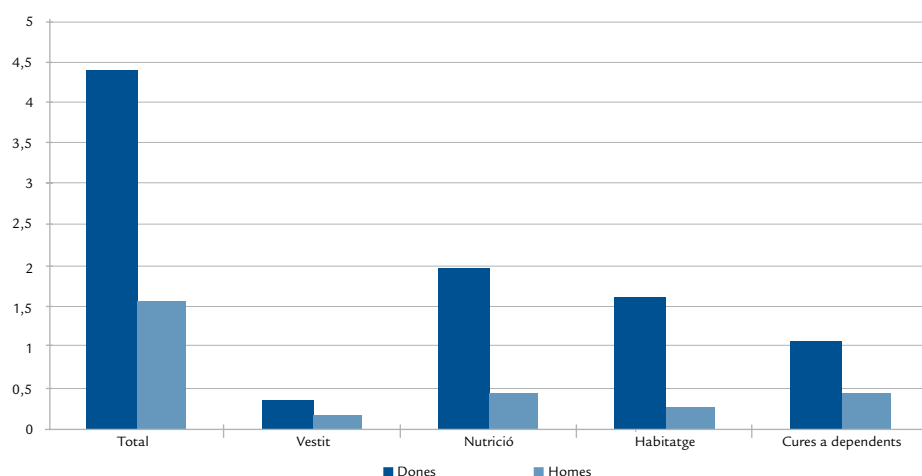
Cuadro 2: Ingreso neto anual individual de los ocupados según sexo.

	Hombres	Mujeres
Educación superior	18.232	18.631
Educación secundaria	12.210	10.065
Educación primaria o inferior	11.416	6.332

Fuente: ECV, 2007

Estas diferencias de ingresos observadas pueden contribuir a explicar por qué a la hora de tomar la decisión de la participación laboral, especialmente cuando existen cargas familiares, sean casi siempre ellas quienes la adopten y perpetúen el rol tradicional de cuidadoras de niños y/o de mayores dependientes y, en general, de amas de casa. Todo ello está, sin duda, ligado al hecho de que, en el reparto social estándar de las tareas del hogar no remuneradas, sean las mujeres las que soporten una mayor carga de trabajo. De este modo, según la información proporcionada por Gadeso en 2008⁵, se puede afirmar que las mujeres destinan diariamente a las tareas del hogar en Baleares 4h 41min frente a las menos de 2h de los hombres (1h 56min). Si se desglosan en 4 grupos (tiempo dedicado al vestido, a la alimentación, a limpieza del hogar y a cuidado de dependientes) comprobamos que la dedicación de la mujer es mayor en todos los casos.

Gráfico 2: Distribución del tiempo según las tareas del hogar y género

Aunque algunas de estas diferencias pueden ser atribuidas al hecho de que la tasa de participación laboral femenina es, como hemos visto, sustancialmente inferior a la masculina, en el siguiente cuadro se desagrega la dedicación de la mujer a las actividades del hogar no remuneradas en función de su relación con la actividad laboral, es decir, diferenciando entre amas de casa, trabajadoras a tiempo parcial y trabajadoras a tiempo completo.

Cuadro 3: Dedicación de la mujer a las tareas domésticas según su relación con la actividad laboral.

	Total	Vestido	Nutrición	Vivienda	Cuidado a dependientes
Amas de casa	6h 22min	0h 46min	2h 43min	1h 30min	1h 23min
Trabajadoras a tiempo parcial	4h 31min	0h 33min	1h 56min	1h 03min	0h 59min
Trabajadoras a tiempo completo	3h 10min	0h 23min	1h 21min	0h 45min	0h 41min

Fuente: GADES0, 2008

⁵ Véanse los resultados del trabajo "Anàlisi de la realitat socioeconòmica de les Illes Balears", de GADES0, 2008.

De esta información se deduce que, obviamente, existe un cierto grado de sustitución entre la dedicación a las tareas domésticas y las remuneradas que hace que las mujeres que trabajan a tiempo completo fuera del hogar dediquen a las tareas del hogar y cuidado de dependientes menos horas (3h 10min) que las que no trabajan fuera de casa (6h 22min). No obstante, puede comprobarse que las mujeres que trabajan fuera de casa destinan un mayor número de horas a las tareas del hogar que el promedio de los hombres, trabajen o no (1h 56min), de manera que se comprueba que las mujeres trabajadoras se ven afectadas por una sobrecarga de trabajo (remunerado y no remunerado) que, sin duda, afecta o puede afectar a sus condiciones de vida.

Así lo pone de manifiesto el trabajo de Escartín y Tugores (2007) realizado sobre trabajadores del sector hotelero balear, en el que se pone de manifiesto que el nivel de satisfacción relativo al reparto en las tareas del hogar y al tiempo libre que tienen destinado a alguna actividad de ocio o deporte, es peor en el caso de las mujeres que en el de los hombres. A modo de ejemplo, se señala que únicamente un 50,2% de las mujeres tiene tiempo para realizar alguna actividad de ocio, frente a un 58,6% de los varones. En el caso de familias monoparentales con hijos dependientes en el hogar, los porcentajes caen al 20,4% en el caso de las mujeres frente al 36,3% en el caso de los varones, ampliándose el diferencial a casi 16 puntos porcentuales. Del mismo modo, este estudio pone de manifiesto que el porcentaje de mujeres insatisfechas con el reparto de las tareas del hogar duplica al de los hombres que contestan en el mismo sentido, siendo estos porcentajes especialmente elevados en el caso de familias monoparentales con hijos dependientes (el 32,5% en el colectivo femenino frente al 16,6% de los hombres).

Todos estos elementos llevan a desear analizar de un modo más específico las condiciones de vida de las mujeres en Baleares, atendiendo, entre otros aspectos, a su relación con la dificultad para llegar a fin de mes, las condiciones de hogar y el estado de salud. Para ello se tendrá en cuenta la renta familiar del conjunto del hogar y se prestará especial atención al tipo de estructura familiar en el que se convive. En particular, se diferencian 6 tipos de hogares diferentes teniendo en cuenta la existencia de menores dependientes en el hogar o no, y en función de que el hogar esté conformado por un núcleo de una pareja, por un solo hombre o por una sola mujer.

A continuación se analiza el nivel de renta familiar global y per cápita que tienen los residentes en edad de trabajar en Baleares en función de la estructura del hogar en el que viven. Se comprueba que existen diferencias sustanciales entre los 6 grupos, incluso al corregir por el número de miembros del hogar. Resulta especialmente llamativo comprobar que la renta per cápita es especialmente baja en el caso de aquellos hogares en los que el cabeza de familia es una mujer sola con hijos a su cargo (7.053 euros/año), seguida, en segundo lugar, por el caso de las parejas con hijos dependientes (7.520 euros/año).

Cuadro 4: Ingreso neto del hogar según la estructura familiar.

	Renta del hogar	Renta del hogar per cápita.
Parejas sin hijos dependientes	28.896	10.900
Parejas con hijos dependientes	27.763	7.520
Hombre sin hijos dependientes	14.052	14.052
Mujer sin hijos dependientes	12.911	12.911
Hombre con hijos dependientes	20.308	8.691
Mujer con hijos dependientes	17.218	7.053

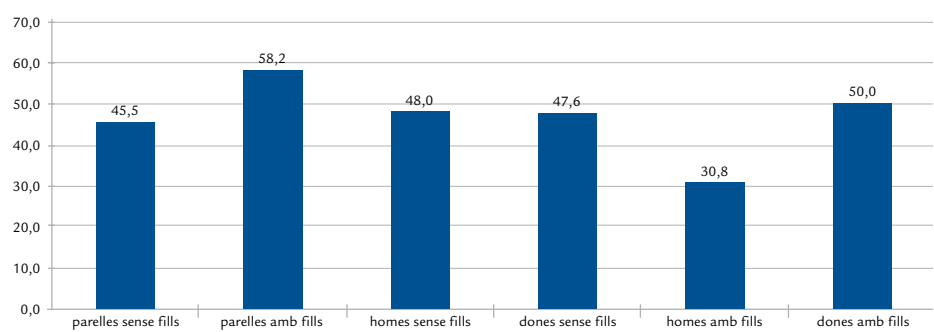
Fuente: ECV, 2007

Al preguntar con qué facilidad llegan a final de mes, las mujeres afirman tener dificultades en mayor medida (53,2%) que los hombres (51,1%)⁶. Nuevamente, la dificultad para cuadrar las cuentas en el

⁶ Mientras que, según la media nacional, los porcentajes son del 56,7% y del 55,7% para mujeres y hombres, respectivamente.

hogar varía sensiblemente en función de la estructura familiar, de manera que afirman tener mayores dificultades aquellas parejas con hijos dependientes (58,2%) y aquellas mujeres que viven solas con hijos dependientes a su cargo (50%).

Gráfico 3: Porcentaje de personas que afirman tener dificultades para llegar a fin de mes por tipo de hogar

Además, este último colectivo, el de mujer cabeza de familia monomarental con hijos a su cargo, es el que afirma tener más dificultades para poder permitirse unas vacaciones de al menos una semana al año (40,91%).

En relación con las condiciones del hogar en que viven los ciudadanos y ciudadanas de Baleares se comprueba que no existen diferencias significativas entre hombres y mujeres en cuanto a los problemas relacionados con las condiciones de la casa en la que viven. No obstante, sí se comprueban algunos problemas específicos en el colectivo de mujeres que viven solas. Éstas están especialmente preocupadas por los problemas de delincuencia (33,33%), las humedades (28,57%) y la falta de luz (28,57%) en el hogar. Sin embargo, se comprueba que son aquellas mujeres cabezas de familia responsables de menores a su cargo quienes se enfrentan a mayores problemas en relación con su vivienda. Destacan especialmente en este colectivo la incidencia de problemas de ruidos (36,36%), humedades (27,27%), delincuencia (22,72%), frío y falta de espacio (18,18%), y, en general, un nivel de insatisfacción (31,81%) que supera con creces la media balear, que se sitúa en torno al 15% (11,8% para la media estatal).

Cuadro 5: Porcentaje de hogares con problemas en la vivienda según sexo y tipo de familia.

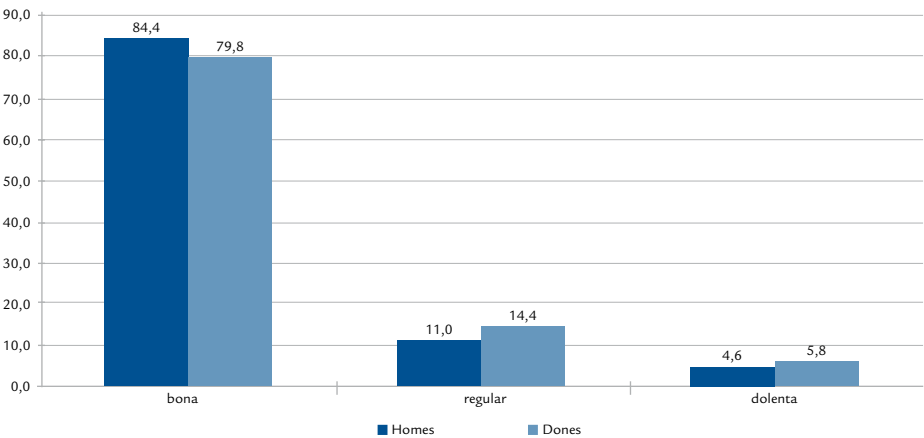
	Hombres	Mujeres	Mujer sola sin hijos dependientes	Mujer sola con hijos dependientes
Falta de luz natural	12,27%	11,13%	4,76%	13,63%
Ruido	24,80%	23,03%	28,57%	36,36%
Delincuencia	22,71%	23,03%	33,33%	22,72%
Humedades	25,06%	24,30%	28,57%	27,27%
Frío	7,67%	7,34%	4,76%	18,18%
Falta de espacio	16,62%	14,68%	4,76%	18,18%
Insatisfacción general con la vivienda	15,08%	14,68%	19,04%	31,81%

Fuente: ECV, 2007

Así pues, hemos puesto de manifiesto las mayores dificultades económicas en que viven las mujeres en general y, de un modo particular, las peores condiciones económicas y de vivienda de aquellas que viven solas con hijos menores a su cargo. Nos queda un último elemento a analizar en este análisis

descriptivo de las condiciones de vida de las mujeres en Baleares: su salud. La ECV2007 contiene algunas preguntas referentes al estado de salud de los individuos. De esta información se puede concluir que los ciudadanos y ciudadanas de Baleares en edad de trabajar afirman tener un mejor estado de salud que el resto de los ciudadanos del Estado español, puesto que un 82% de los baleares afirman tener buena salud frente a un 75% correspondiente al conjunto nacional. Diferenciando por sexos, se comprueba que las mujeres afirman tener una salud más precaria que los varones, de manera que un 20,25% de las mujeres afirma tener una salud regular o mala frente a un porcentaje inferior a un 15,6% en el caso de los hombres.

Gráfico 4: Estado de salud en Baleares según sexo

En coherencia con estos datos, según la misma encuesta, un mayor porcentaje de mujeres de las islas afirma sentirse limitado por su estado de salud en su actividad diaria (el 17,22% frente al 14,58% de los varones).

Se comprueba además que existe una clara disparidad de problemas de salud según el tipo de hogar en el que conviven las personas entrevistadas. Estas diferencias se ven sensiblemente condicionadas por la obvia relación entre salud y edad debido al hecho de que la edad promedio de los diferentes tipos de hogar es altamente variable. En este sentido, el colectivo de mujeres solas sin menores dependientes se sitúa como el colectivo con un estado de salud más precario al tiempo que resulta ser el de mayor edad promedio. No obstante, existen algunas diferencias remarcables por razón de género que no se explican con la edad. De este modo, cabe destacar que el grupo de los hombres solos sin hijos presenta una edad promedio similar a la de las parejas sin menores a su cargo (42 años frente a 44 de las parejas) y, en cambio, afirma tener un mejor estado de salud. La diferencia parece radicar pues, en la peor situación revelada por las mujeres. Asimismo, al comparar los hogares monoparentales y monomarentales con menores dependientes a su cargo se comprueba que cuando el cabeza de familia es mujer, esta afirma tener peor salud (13,64% regular) que cuando el cabeza de familia es hombre, (0%), siendo la edad promedio de ambos colectivos jóvenes bastante similar.

Cuadro 6: Estado de salud en Baleares según edad y tipo de hogar.

	Parejas sin hijos dependientes	Parejas con hijos dependientes	Hombres sin hijos dependientes	Mujeres sin hijos dependientes	Hombres con hijos dependientes	Mujeres con hijos dependientes
Salud buena	77,44%	86,24%	80,77%	52,38%	100%	86,36%
Salud regular	14,81%	10,57%	11,54%	33,33%	0%	13,64%
Salud mala	7,74%	3,19%	7,69	14,29%	0%	0%
Edad media	44 años	38 años	42 años	48 años	32 años	37 años

Fuente: ECV, 2007

En conclusión, del análisis descriptivo presentado se puede concluir que el nivel de renta de las mujeres en Baleares es inferior al de los hombres, incluso controlando por el hecho de que la tasa de participación femenina sea inferior a la masculina. Asimismo, se comprueba que la explicación de esta evidencia no es el nivel educativo, puesto que las mujeres ocupadas en Baleares tienen un nivel educativo superior al de los varones y puesto que los ingresos son inferiores para las mujeres en todos los niveles educativos. Todo ello parece ir en consonancia con el hecho de que el mayor y principal peso de las tareas no remuneradas, las del hogar y el cuidado de personas dependientes, recae especialmente en las mujeres, de manera que las que están ocupadas fuera de casa sufren una doble jornada que se refleja en su nivel de insatisfacción. Si se atiende al tipo de hogar en el que las mujeres conviven se comprueba que las mayores dificultades económicas surgen entre las mujeres con hijos, especialmente aquellas que no viven en pareja; y que las que tienen una vivienda peor acondicionada y con más problemas son las mujeres solas con hijos dependientes a su cargo, al tiempo que son, en general, las mujeres las que afirman tener un peor estado de salud, así como las que afirman sentirse en mayor medida limitadas por la salud en su actividad diaria.

Análisis de regresión

En esta sección se busca analizar los factores que contribuyen a explicar la *facilidad para llegar a fin de mes* de los hombres y mujeres de Baleares en edad de trabajar. Las condiciones de vida vienen explicadas por muchos elementos, de los que en el análisis descriptivo previo hemos destacado el nivel de renta, la situación laboral y familiar, las condiciones de la vivienda y el estado de salud. A continuación se realiza un análisis econométrico de los factores que contribuyen a explicar uno de estos elementos, la facilidad de las personas para llegar a final de mes, y, muy especialmente, el efecto que ser mujer tiene sobre esta variable. Asimismo, se han incluido características personales, de salud, relativas al hogar, a las condiciones laborales, económicas y familiares. El análisis utiliza la información recogida en el ECV2007 y se realiza atendiendo al ámbito geográfico, tanto nacional como balear.

El cuadro 7 presenta los resultados; el método de estimación usado ha sido un probit ordenado, basado en técnicas de máxima verosimilitud⁷, en el que la variable dependiente es la variable categórica, facilidad para llegar a fin de mes, que toma cinco diferentes valores. Se presentan los coeficientes estimados así como el nivel de significatividad de los mismos para cada modelo.

Al objeto de comprender mejor el efecto de la inclusión de las diferentes variables, se presentan diferentes especificaciones del modelo. Resulta interesante comparar los coeficientes y la significatividad de una determinada variable una vez que se incorporan nuevas variables a la especificación. El grado de significatividad global del modelo también se ve afectado a medida que se va enriqueciendo. A continuación se presentan tres especificaciones diferentes en función de las variables explicativas que se van incluyendo en el modelo, y se diferencia el análisis para el ámbito geográfico balear y para el conjunto nacional. Se desea prestar especial atención al signo y nivel de significatividad de la variable *mujer*.

- **Especificación A.** Al tratar de explicar los efectos que distintas variables tienen sobre la facilidad de llegar a final de mes con holgura, se incluyen en una primera especificación únicamente las variables relativas a las características individuales, de salud y a las condiciones de la vivienda en la que se habita. Así pues, se incluye una *dummy* de género (*mujer*), que va a ser crucial en el análisis, dos *dummies* de edad para los individuos con menos de 30 años (<30 años) y para aquellos que se sitúan entre 30 y 44 años (30-44 años); así como dos variables para captar el nivel educativo (*educación superior*, *estudios medios*). También se incluyen dos variables para capturar el estado de salud de la

⁷ Los errores estándar se computan utilizando el estimador de variancia Huber/White/sandwich por tal de garantizar la robustez, y quedar libres de problemas de heteroscedasticidad.

persona, en particular si se padece alguna enfermedad de tipo crónico y si la persona se siente bastante limitada en su actividad cotidiana debido a su estado de salud (*enfermedad crónica, limitado*). Finalmente, se incluyen las variables relativas a las condiciones de la vivienda en que se habita. A través de las variables *frío, humedad, poca luz, ruidos, y delincuencia* se capturan aquellas viviendas que carecen de un correcto acondicionamiento en términos de temperatura, humedad, luz y ruidos, así como el grado de inseguridad de la zona en la que se habita.

- **Especificación B:** Esta segunda especificación incorpora una serie de variables relativas a la situación laboral de la persona en función de si se encuentra ocupada, parada o inactiva, por lo que se incluyen dos *dummies* a tal efecto (*parado, inactivo*). A su vez, se incorporan dos variables que capturan tanto el nivel económico de la familia como el nivel de ingresos anuales netos del hogar (*rentahogar*), y el no haber podido disfrutar de unas vacaciones a lo largo del último año (*vacaciones*).
- **Especificación C:** Finalmente, en este último paso se incorporan tres variables que resultan de particular interés para el análisis realizado, especialmente para el conjunto español. Se trata de las variables relativas a las características de la familia. Por un lado, se controla por el hecho de estar casado o vivir en pareja (*pareja*), así como por el hecho de tener hijos (*hijos*). Finalmente se incluye una variable relacionada con la anterior pero diferente en lo que a carga familiar supone, es una *dummy* que captura el hecho de ser cuidador en el hogar de una persona dependiente (*cuidador*).

Cuadro 7: Probit ordenado de la facilidad para llegar a final de mes

	España A	España B	España C	Baleares A	Baleares B	Baleares C
Mujer	-0.029**	-0.012	-0.000	-0.123*	-0.150*	-0.142*
<30 años	-0.294***	-0.192***	-0.146***	-0.162	-0.097	-0.020
30-44 años	-0.250***	-0.146***	-0.106***	-0.075	-0.007	-0.054
Educación superior	0.708***	0.291***	0.290***	0.754***	0.506***	0.532***
Estudios medios	0.241***	0.050**	0.063***	0.211**	-0.072	-0.095
Enfermedad crónica	-0.133***	-0.072***	-0.088***	-0.148	-0.170	-0.189*
Limitado	-0.300***	-0.211***	-0.228***	-0.207	-0.195	-0.242
Frío	-0.884***	-0.509***	-0.515***	-0.977***	-0.444***	-0.469***
Humedad	-0.265***	-0.138***	-0.135***	-0.176*	-0.014	-0.009
Poca luz	-0.167***	-0.152***	-0.150***	-0.384***	-0.411***	-0.409***
Ruido	-0.178***	-0.158***	-0.159***	-0.155*	-0.093	-0.132
Delincuencia	-0.203***	-0.176***	-0.178***	-0.118*	-0.012	-0.016
Vacaciones		-1.092***	-1.085***		-1.166***	-1.129***
Rentahogar		0.000***	0.000***		0.000***	0.000***
Parado		-0.233***	-0.230***		-0.108	-0.109
Inactivo		0.049***	0.103***		0.226***	0.307***
Hijos			-0.142***			-0.240***
Pareja			0.072***			0.113*
Cuidador			-0.102***			-0.133
N	21.953	21.951	27.912	778	778	778
Wald chi2	3230.41	7971.80	7982.73	110.74	321.16	322.14
Pseudo R2	0.0615	0.1544	0.1558	0.0663	0.1507	0.1548

*** Significativo al 1%. ** Significativo al 5% * Significativo al 10%

Del análisis de regresión realizado, se puede concluir en primer lugar que, en lo relativo al efecto que el género tiene sobre la facilidad para llegar a final de mes, los resultados difieren sensiblemente en Baleares respecto del conjunto nacional. Para el total de España se comprueba en primer lugar que, controlando por las características personales, de salud, y las condiciones de vivienda, ser mujer afecta de manera negativa y significativa a la facilidad para llegar a fin de mes. Sin embargo, este resultado deja de ser significativo cuando se incluyen en la especificación las variables económicas y aquellas relativas a la situación laboral. Es decir, al controlar por la situación laboral de la persona entrevistada y por el nivel de renta de su familia, el hecho de ser mujer ya no hace que la probabilidad de llegar a final de mes de manera holgada sea inferior. Además, al introducir en la especificación las características correspondientes a la situación familiar como son tener hijos, vivir en pareja y ser cuidador de personas dependientes, la variable *mujer*, que ya no era significativa, deja de tener efecto alguno en la especificación. Es decir, para el conjunto nacional no es tanto el hecho de que las mujeres lleguen con mayores dificultades a final de mes sino más bien su peor situación laboral y su papel tradicional de cuidadoras del hogar, mayores y niños dependientes lo que hace que afirmen llegar en peores condiciones a final de mes.

Estos resultados contrastan con los obtenidos para Baleares. En las islas, la facilidad para llegar a final de mes se ve negativamente afectada por el hecho de ser mujer, incluso cuando se incluyen las variables relativas a la situación laboral y familiar. Es decir, aún controlando por el hecho de tener o no empleo, el estado civil, tener hijos o no y por el rol de cuidador, generalmente asociado a la figura femenina en el hogar, ser mujer sigue explicando una mayor dificultad para llegar a final de mes en las islas. Este resultado está en absoluta coherencia con el hecho de que en el análisis descriptivo el colectivo de mujeres cabeza de familia monomarental con hijos a su cargo fuera el colectivo que, en general, mostraba más dificultades y peores condiciones de vida, claramente en peor situación que aquellos hogares monoparentales con cabeza de familia varón.

Tanto en el ámbito balear como en el nacional resulta de interés remarcar el resultado de algunas otras variables. Por un lado, se comprueba que estar inactivo afecta de manera positiva a la facilidad para llegar a fin de mes, lo cual pone de manifiesto que esta situación se asocia a personas que pueden permitirse no trabajar, debido a sus circunstancias personales y/o familiares. Por otro lado, se comprueba que tener hijos afecta de manera negativa a la facilidad para llegar a final de mes y que estar casado o vivir en pareja lo hace positiva y significativamente.

Para la muestra balear, otras variables significativas relacionadas positivamente con la facilidad para llegar a fin de mes son tener estudios superiores, tener un hogar luminoso y térmicamente acondicionado, disfrutar al menos una vez al año de unas vacaciones y, obviamente, el nivel de ingresos del hogar.

Principales conclusiones

En este trabajo se han analizado las condiciones de vida de las mujeres de Baleares en edad de trabajar atendiendo de un modo especial a las dificultades que afrontan para llegar a fin de mes, su nivel de ingresos y sus condiciones laborales y como todo ello se relaciona con las condiciones del hogar en el que viven, las dificultades para conciliar la vida laboral y familiar, e incluso con su salud. Para ello se ha utilizado información procedente de diversas fuentes de encuestación, especialmente la correspondiente a la Encuesta de Condiciones de Vida, que en el caso balear cuenta con información correspondiente a casi un millar de individuos para el año 2007.

El análisis descriptivo de los datos ha puesto de manifiesto que el nivel de renta de las mujeres en Baleares es inferior al de los hombres, incluso teniendo en cuenta únicamente a las mujeres que trabajan fuera

de casa. Las mayores diferencias entre sexos se producen en aquellos con nivel educativo más bajo. Además, se ha comprobado que las mujeres llevan el peso principal de las tareas no remuneradas del hogar, como son el cuidado de la casa, de los menores y los mayores dependientes, y que en muchos casos estas tareas no sustituyen al trabajo remunerado sino que suponen una doble jornada.

En consonancia con lo anterior, se hace evidente que las mujeres afirman tener menos tiempo disponible para el ocio, un peor estado de salud, aunque similares condiciones de vivienda. Atendiendo a la estructura del hogar en el que viven, llaman especialmente la atención las dificultades por las que atraviesa el colectivo de mujeres cabezas de familia sin pareja y con menores dependientes a su cargo.

Por otro lado, el análisis econométrico ha mostrado que ser mujer es en Baleares una variable que afecta de manera negativa y significativa a la facilidad para llegar a final de mes, incluso controlando por el nivel de renta del hogar, las características individuales y de salud, la situación laboral y la estructura familiar. Es decir, aun restando el efecto de su menor participación laboral, afirmar tener peor salud y asumir generalmente un rol de cuidador del hogar y de los hijos, ser mujer en las islas supone tener una mayor dificultad para llegar a final de mes. Este resultado está en consonancia con el descriptivo previamente realizado que resalta las mayores dificultades de las mujeres que son cabeza de familia monoparental, un colectivo que merece ser objeto de un interés especial.

Revisión bibliográfica

Chinchilla, N. y otros (2006), “Frenos e impulsores en la trayectoria profesional de las mujeres directivas”; Centro Internacional Trabajo y Familia, IESE–Universidad de Navarra, documento de investigación nº. 632.

Escartín, J. y Tugores, M. (2007), “Característiques familiars dels treballadors i de les treballadores de l’hoteleria”, en el *Estudi sobre la Conciliació de la vida familiar i laboral en el sector hotelier de la Platja de Palma-S’Arenal i Calvià*, Consejería de Trabajo y Formación, Gobierno de las Islas Baleares.

Encuesta de Condiciones de Vida 2007, Instituto Nacional de Estadística.

Encuesta de Población Activa , Instituto Nacional de Estadística.

Fundació GADESÓ (2008), “Anàlisi de la realitat socioeconòmica de les Illes Balears”, Quaderns GADESÓ, nº. 117.

Grimalt, X., Riera, A. y Ripoll, A. (2006), “La dona en el mercat laboral de les Balears”, Centre de Recerca Econòmica, Sa Nostra-UIB, Monografies CRE, nº. 8.

Kanter, R. (1994), *Men and Women of the Corporation*, Basic Books, Inc.

Ramos, V., Rey, J. y Tugores, M. (2002), “Análisis empírico de discriminación por razón de género en una economía especializada en turismo”, *Annals of Tourism Research en español*, Vol. 4, nº. 4, págs. 239-258.

Sáez, (2004), “Mujer y trabajo”, Fundación Alternativas, Doc. Trabajo 37/2003.

